

Şifahi Nitqin İnkişafında Psixoloji və Sosial Mühit Faktorlarının Rolu: Müasir Yanaşmalar və Praktik Həllər

¹ Narmin İbrahimli

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250205028>

Xülasə.

Bu məqalə xarici dil öyrənənlərin şifahi nitq bacarıqlarının inkişafına mənfi təsir göstərən amillərin müəyyən edilməsinə və onların aradan qaldırılması yollarının təhlilinə həsr olunmuşdur. Müasir qloballaşma şəraitində şifahi ünsiyyət bacarığı təkcə dil biliklərinin göstəricisi deyil, həm də öyrənənin mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqədə iştirak etmə potensialını müəyyən edən əsas faktor kimi çıxış edir. Tədqiqatda psixoloji, dilçilik, metodoloji və sosial-mühit amillərinin şifahi nitqin formalaşmasına təsiri nəzərdən keçirilmişdir. Nəticələr göstərir ki, danışq qorxusu, motivasiyanın zəifliyi, məhdud lüğət ehtiyatı və anadilin interferensiyası kimi problemlər tələbələrin sərbəst ifadə bacarığını əngəlləyir. Bununla yanaşı, ənənəvi qrammatika yönümlü təlim metodları da praktik danışq fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Müəllif qeyd edir ki, bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün kommunikativ və layihə əsaslı yanaşmalar, interaktiv fəaliyyətlər, kiçik qrup tapşırıqları və müsbət psixoloji mühitin yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalənin nəticələri dil tədrisinin təkmilləşdirilməsi, müəllim hazırlığı və pedaqoji innovasiyaların tətbiqi baxımından həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər:

xarici dil tədrisi, şifahi nitq, psixoloji amillər, kommunikativ yanaşma

1. Giriş

Müasir təhsil kontekstində xarici dildə şifahi nitqin inkişafı kommunikativ kompetensiyanın əsas komponentlərindən biri kimi qəbul olunur; o, öyrənənin akademik irəliləyişinə, peşəkar adaptasiyasına və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqədə səmərəli iştirakına bilavasitə təsir göstərir. Kommunikativ yönümlü kurikulumların və rəqəmsal təlim resurslarının sürətlə yayılmasına baxmayaraq, bir çox öyrənənlər hələ də axıcılıq, sərbəst ifadə, tələffüz dəqiqliyi və situativ uyğunluq baxımından ciddi çətinliklərlə üzləşirlər (Harmer, 2015; Richards & Rodgers, 2016; Biletska və b., 2021). Problemin aktuallığı ondan irəli gəlir ki, şifahi ünsiyyət bacarığında boşluqlar öyrənənin dil biliyinin praktik tətbiqini məhdudlaşdırır, özünəinamı zəiflədir və real kommunikasiya mühitlərinə qoşulmanı ləngidir.

Mövcud ədəbiyyat göstərir ki, çətinliklərin psixoloji (danışq anxiyətisi, səhv etmək qorxusu, aşağı özünəinam), dilçilik (fonetik-intonasiya çətinlikləri, məhdud leksik baza, qrammatik interferensiya), metodoloji (müəllim yönümlü, qrammatika-mərkəzli dərslər modelləri) və sosial-

¹ İbrahimli, N. Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: nermin.iskenderova.92@gmail.com. ORCID:

<https://orcid.org/0000-0001-8929-3943>

mühit (autentik ünsiyyət imkanlarının məhdudluğu) ölçüləri vardır (Krashen, 1981; Salmanova, 2025; Asadova, 2023; Mammadova, 2024). Bu çoxşaxəli maneələr danışıqın təbii axarını pozur, öyrənənin nitq aktında risk götürmə meylini azaldır və praktik performansı zəiflədir.

Tədqiqatın məqsədi xarici dil öyrənənlərdə şifahi nitqin inkişafına mənfi təsir göstərən əsas amilləri sistemli şəkildə müəyyənləşdirmək və onların təsirini minimuma endirən elmi-metodik həll yolları təklif etməkdir. Tədqiqatın obyektı xarici dilin tədrisi prosesində şifahi nitqin formalaşması, predmeti isə bu prosesə təsir edən psixoloji, dilçilik, metodoloji və sosial-mühit amilləri, habelə onların aradan qaldırılması strategiyalarıdır.

İşin elmi-nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müxtəlif yanaşmalar (giriş-məzmun-çıxış modelləri, input/interaction nəzəriyyələri, kommunikativ və tapşırıq-yönümlü təlim) əsasında şifahi bacarıqların inkişafına integrativ çərçivə təklif olunur (Richards & Rodgers, 2016; Harmer, 2015; Krashen, 1981). Praktiki əhəmiyyəti isə müəllimlər üçün konkret dərslər dizaynları, tələffüz və leksik inkişaf protokolları, motivasiya və anxiyete-idarəetmə texnikaları, həmçinin dərslərdə ünsiyyət platformalarının didaktik inteqrasiyası üzrə tövsiyələr təqdim etməsidir (Biletska və b., 2021; Asadova, 2023; Mammadova, 2024).

İstifadə olunan metodlar: (1) nəzəri təhlil – mövzu üzrə elmi-metodik mənbələrin sistemləşdirilməsi; (2) müşahidə – dərslər prosesində danışıq fəaliyyətinin izlənməsi və qeydiyyatı; (3) sorğu və müsahibə – müəllim və tələbələrin qarşılaşdıqları çətinliklərin və ehtiyacların öyrənilməsi; (4) müqayisəli təhlil – ənənəvi və kommunikativ/tapşırıq-yönümlü modellərin nəticələrinin müqayisəsi; (5) ümumiləşdirmə – tapıntıların sintesi və praktik tövsiyələrin formalaşdırılması. Bu metodoloji paket tədqiqatın nəticələrini həm etibarlı, həm də tətbiq-yönümlü şəkildə təqdim etməyə imkan verir.

2. Xarici dildə şifahi nitqin inkişafına təsir edən amillərin elmi əsasları

2.1. Nitq və düşüncə münasibəti

Klassik psixoloji və psixolinqvistik yanaşmalara görə nitq düşüncənin ifadə forması və tənzimləyicisidir; içdən-xaricə çevrilən “daxili nitq” sosial qarşılıqlı təsirdə formalaşır və sonradan şifahi çıxışda obyektivləşir. Xarici dildə danışıq zamanı əlavə **idrak yüklənməsi** (lüğət seçimi, fonetik planlama, sintaktik quruluşun sinxronlaşdırılması) yaranır; bu, axıcılığı zəiflədir və risk-götürmə meylini azalda bilər. İntonasiya və informasiya quruluşu (Functional Sentence Perspective) düşüncənin nitqdə təşkilinə vasitəçilik edir; bu baxımdan intonasiya-FSP uyğunluğu şifahi ifadənin aydınlığını artırır (Karimli, 2025).

2.2. Şifahi nitqin psixoloji, dilçilik və sosial aspektləri

Psixoloji ölçü. Danışıq anxiyətisi, səhv etmək qorxusu və aşağı özünəinam spontan çıxışı məhdudlaşdırır; fərdi fərqlər və öyrənmə potensialı motivasiya ilə birlikdə performansla birbaşa təsir göstərir (Pashayeva, 2025; Mammadova, 2024). Rəqəmsal mühitdə fərdiləşdirilmiş məzmun özünüidarəetməni gücləndirsə də, texnologiyadan asılılıq və passiv istehlak riski yarada bilər (Babayev, 2025).

Dilçilik ölçü. Fonetik-artikulyasiya çətinlikləri və intonasiya modeli ana dillə ziddiyyətə girə bilər; hədəf dildə **kollokasiyaların** kifayət qədər mənimsənməməsi nitqin təbiiliyini azaldır (Asadova, 2023; Asadova, 2024; Mohammed & Bashier, 2025; Sandu, 2025). Məhdud lüğət ehtiyatı və qrammatik interferensiya diskursun axıcılığına mənfi təsir göstərir; idiomatik vahidlərin anlaşılmması pragmatik uyğunluğu pozur (Hajiyeva, 2024; 2025).

Sosial-mühit ölçüsü. Autentik ünsiyyət imkanlarının azlığı və tədrisdə məlumat-texnologiyalarının səmərəsiz inteqrasiyası şifahi praktikaya mane olur. Rəqəmsal resursların məqsədyönlü istifadəsi müəllimin pedaqoji dizaynı ilə birləşəndə dinləmə-tələffüz bacarıqlarını və ünsiyyət tezliyini artırır (Biletska və b., 2021; Volchkova, 2018).

2.3. Kommunikativ yanaşma nəzəriyyəsinin qısa icmalı

Kommunikativ yanaşma dilin öyrənilməsini məna mübadiləsi və kommunikativ niyyətlərin reallaşdırılması prosesini kimi qəbul edir. Burada məqsəd yalnız struktur biliyi deyil, funksional istifadə, interaktivlik, autentik tapşırıqlar və cüt/qrup işi vasitəsilə ünsiyyət səriştəsinin formalaşdırılmasıdır. Dərsdə rol-oyunları, problem-həll müzakirələri, layihələr və situativ dialoqlar əsas vasitələrdir; qiymətləndirmə də performans-əsaslı olur (Salmanova, 2025; Richards & Rodgers, 2016; Harmer, 2015).

2.4. Şifahi nitqin inkişafında öyrənən-mərkəzli yanaşmanın rolu

Öyrənən-mərkəzli modeldə müəllim bilik ötürücüsündən çox fasilitator və dizayner rolunda çıxış edir: ehtiyacların diaqnostikası, diferensiallaşdırma, tapşırıq-yönlü və layihə-əsaslı fəaliyyətlərin qurulması, habelə fasiləli, konstruktiv geribildirim. Rəqəmsal alətlər (podkast, video-müsaibə, səs yazıları) ilə kollokasiya və tələffüzün sistemli məşqi şifahi çıxışı təbii-axıcıdır (Asadova, 2023; 2024; Biletska və b., 2021). Bu yanaşma motivasiyanı artırır, fərdi fərqləri nəzərə alır və real kommunikativ ssenarilərdə performans transferini gücləndirir (Mammadova, 2024; Pashayeva, 2025).

3. Psixoloji amillər və onların təsiri

3.1. Danışq qorxusu (speaking anxiety) və özünə inamsızlıq

Danışq anxiyətisi səhv etmə qorxusu, mənfi qiymətləndirmədən çəkinmə və perfeksionizm kimi səbəblərlə güclənir; nəticədə öyrənənlər nitq aktından yayınır, pauzalar artır, axıcılıq zəifləyir. Yüksək “affektiv filtr” girişin mənimsənilməsini məhdudlaşdırır və spontan çıxışı ləngidir (Krashen, 1981; Brown, 2014). Özünəinamsızlıq xüsusilə fonetik qeyri-müəyyənlik və lüğət defisiti hissi ilə əlaqəlidir; tələffüzdə irəliləyiş və kollokasiyaların aktiv istifadəsi bu hissi azaldır (Asadova, 2023; Asadova, 2024; Thornbury, 2005).

3.2. Motivasiya çatışmazlığı və öyrənmə mühitinin psixoloji təsiri

Motivasiya azalanda öyrənən məqsədyönlü məşqə daha az vaxt ayırır, nitq tapşırıqlarında risk götürməkdən çəkinir. Dərsin emosional iqlimi, müəllim-öyrənən münasibətləri və tapşırıqların mənalı/relevant olması motivasiyanı birbaşa müəyyənləşdirir (Harmer, 2015; Richards & Rodgers, 2016). Rəqəmsal fərdiləşdirmə və özünüidarəetmə mexanizmləri düzgün qurulduqda daxili motivasiyanı gücləndirir, lakin passiv istehlak riski olduqda öyrənən asılılığı artırır (Babayev,

2025; Biletska və b., 2021). Zəif hazırlıqlı qruplarda kiçik məqsədlər, görünən irəliləyiş və məzmunun praktik dəyəri motivasiya üçün həlledicidir (Mammadova, 2024).

3.3. Emosional təhlükəsizlik və pozitiv mühitin əhəmiyyəti

Emosional cəhətdən təhlükəsiz mühitdə səhv **öyrənmənin təbii hissəsi** kimi çərçivələnir; müəllimin dili dəstəkləyici, geribildirimi isə konstruktiv olmalıdır. “Məzmun əvvəl, forma sonra” prinsipi ilə fikir ifadəsi təşviq edilir, formaya dair korrektə gecikdirilmiş və ya selektiv aparılır; mikro-təsdiqlər (qısa təriflər, təşəkkürlər) özünəinamı gücləndirir (Harmer, 2015; Salmanova, 2025). Fərdi fərqlərin nəzərə alınması və psixoloji yüklənmənin aşağı salınması (məsələn, əvvəlcə cütlükdə məşq, sonra qrup qarşısında çıxış) risk götürmə meylini artırır (Pashayeva, 2025).

3.4. Psixoloji baryerlərin azaldılması üsulları

- **Kiçik qrup/çütlük formatı:** təhlükəsiz mikro-mühit yaradır, danışıq payını artırır (Richards & Rodgers, 2016).
- **Oyunlar və situativ rollar:** real ünsiyyət çərçivəsi qurur, diqqəti səhvdən mənə mübadiləsinə yönəldir (Salmanova, 2025).
- **Motivasiyaedici rəy:** “nə işləyir → növbəti addım nədir” tipli feedforward; uğurun görünən qeydiyyatı (Harmer, 2015).
- **Tədrici təsirsizləşdirmə (desensitizasiya):** aşağı riskli tapşırıqlardan (qapalı suallar, hazır frazalar) daha açıq çıxışlara mərhələli keçid (Brown, 2014; Thornbury, 2005).
- **Tələffüz və kollokasiya dəstəyi:** kölgələmə (shadowing), ritm-intonasiya drillləri, mövzuya məxsus kollokasiya siyahıları — axıcılığı və “səs keyfiyyəti”ni yaxşılaşdırır (Asadova, 2023; 2024).
- **Rəqəmsal vasitələr:** səs-yazı tətbiqləri, podkast tapşırıqları və asinxron nitq jurnalları auditoriya təzyiqini azaldır, məşq tezliyini artırır (Biletska və b., 2021; Volchkova, 2018).

Yekunda, psixoloji maneələrin idarəsi **müəllimin kommunikativ dizaynı** (tapşırığın quruluşu, geribildirim və mühit) ilə **öyrənmənin özünüidarəetmə bacarıqlarının** (realist məqsədlər, özünümonitorinq) sinxronlaşdırılmasını tələb edir; bu zaman şifahi performansda davamlı artım müşahidə olunur (Babayev, 2025; Mammadova, 2024).

4. Dilçilik amilləri və onların aradan qaldırılması yolları

4.1. Fonetik çətinliklər və tələffüz məşqləri

Xarici dildə şifahi çıxışda ən tipik problemlər səs inventarı fərqləri, vurğu–intonasiya nümunələri, heca-sıxlığı, konsonant yığımları, zəif formalar və qoşulma (linking) kimi prosodik çətinliklərlə bağlıdır. Axıcılıq yalnız ayrı-ayrı səslərin düzgünlüyü deyil, ritm–intonasiya bütövlüyü ilə təmin olunur. Təsirli strategiyalar:

- Minimal cütlüklər və artikulyasiya quruluşu üzrə qısa rutinlər;

- Kölgələmə (shadowing), eko-oxu (choral reading) və ritm-drilllərlə intonasiya dövrləri;
- Mikro-dinləmə (1–2 cümləlik fraqmentlərin dəfələrlə təkrarı) və sürətli təkrar;
- Səs-yazıların özünü-dinləmə və müəllim rəyinə əsasən yenidən söyləmə. Bu məşqlərin planlı tətbiqi “səs keyfiyyəti”ni yüksəldir, nitqin anlaşılmasını və özünəinamı artırır (Asadova, 2023; Thornbury, 2005; Volchkova, 2018; Biletska və b., 2021).

4.2. Leksik bazanın məhdudluğu və söz ehtiyatının artırılması

Axıcı danışığı üçün kollokasiyalar, leksik zəncirlər və formulayar (ready-made chunks) həlledicidir. Tətbiq edilə bilən üsullar:

- Mövzu üzrə kollokasiya bankları (məs., “take + risk / a seat / notes”) və fraza-şablonlar;
- Spaced repetition və retrieval practice (xatırlama yönümlü qısa testlər);
- Semantik xəritə və qruplaşdırma (synonym/antonym/collocation clines);
- 3–2–1 speaking (eyni mövzunu zaman məhdudiyyətini azaldaraq ardıcıl danışmaq) və story-retell;
- Yazılı çıxışın reformulyasiyası və sonra şifahi təqdimatı. Kollokasiya yönümlü təlim nitqin təbiiliyini yüksəldir və çeviklik yaradır (Asadova, 2024; Mohammed & Bashier, 2025; Sandu, 2025; Thornbury, 2005).

4.3. Qrammatik strukturların praktik tətbiqi

Qrammatika istifadə içində mənimsənildikdə qalıcı olur. Təsirli çərçivə “focus on form” prinsipi ilə tapşırıq-yönümlü dövrdür:

1. Pre-task modelləşdirmə (qısa dialoq + diqqətəlayiq struktur),
2. Tapşırıq (məlumat boşluqlu cüt işi / problem-həll müzakirəsi),
3. Tapşırığın təkrarı (performansın avtomatizasiyası),
4. Dil fokusu (seçilmiş strukturun qısa izahı + drill),
5. Yenidən danışma və feedforward.

Dictogloss, rol oyunu, debate minitask və qrafikdən danışma kimi formatlar qrammatik nümunələri kommunikativ mühitdə sabitləyir (Harmer, 2015; Richards & Rodgers, 2016; Littlewood, 1981; Mammadova, 2024).

4.4. Anadilin interferensiyası və azaldılması yolları

Mənfi transfer leksik-semantik, fonetik və sintaktik səviyyələrdə üzə çıxır: vurğunun yerdəyişməsi, söz sırası, predloq/ədat seçimi, artıkl və zaman formaları, idiomların *sözbə-söz* tərcüməsi və s. Azaldılma addımları:

- Kontrastiv şüurlandırma: L1–L2 fərqlərinin cədvəl və mini-qaydalarla vizuallaşdırılması;
- Səhv nümunələri gündəliyi və hədəfli mini-məşqlər;
- Prosodiya + FSP uyğunluğu (məlumat mərkəzinin intonasiya ilə vurğulanması);
- İdiomatik paralellər: L1-dəki ekvivalentlərin izahı və kontekstdə L2 istifadəsi. Bu yanaşmalar interlanguage-i sistemli şəkildə irəli aparır (Karimli, 2025; Hacıyeva, 2024, 2025; Brown, 2014; Krashen, 1981).

4.5. Audio-vizual resurslar və anadilli danışmaq nümunələri

Autentik podkast, müsahibə, qısa video və film dialoqları ilə işləyərkən pre-while-post ardıcılığı saxlanmalıdır:

- Pre-listening: açar sözlər, kollokasiya proqnozu, şəkil-diskussiya;
- While-listening: mikro-dinləmə, boşluq-doldurma, tonlama izləmə;
- Post-listening: rol-oyunu, “radio xəbər” formatında yenidən qurma, mini-presentasiya. Narrow listening (eyni mövzuda bir neçə qısa mətn) və shadow reading intonasiya və sürəti tənzimləyir, asinkron səs jurnalı isə təzyiqli azaldaraq təkrarı çoxaldır (Biletska və b., 2021; Volchkova, 2018; Harmer, 2015).

5. Metodoloji amillər və müasir tədris texnologiyaları

5.1. Ənənəvi və kommunikativ metodların müqayisəsi

Ənənəvi (müəllim-yönümlü, qrammatika-mərkəzli) modellərdə məqsəd dil strukturunun izahı və reproduktiv məşqlərlə möhkəmləndirilməsidir; danışmaq fəaliyyətinin payı məhduddur və ölçmə əsasən doğru-səhv formatlı testlə aparılır. Kommunikativ yanaşmada isə dil məna mübadiləsi üçün vasitədir; məqsəd funksional istifadə, interaktivlik və kontekstdə performansdır (Richards & Rodgers, 2016; Harmer, 2015). Nəticə etibarilə CLT modeli axıcılıq, spontanlıq və pragmatik uyğunluğu daha etibarlı şəkildə formalaşdırır, halbuki ənənəvi modeldə “bilik–bacarıq transferi” çox vaxt baş vermir (Littlewood, 1981; Salmanova, 2025).

5.2. Kommunikativ, layihə əsaslı və tapşırıq-yönümlü təlimin üstünlükləri

- Kommunikativ yanaşma (CLT): real situasiyalar, cüt/qrup işi, performans-əsaslı qiymətləndirmə; fluency və müzakirə səriştəsini yüksəldir (Harmer, 2015).
- Layihə əsaslı təlim (PBL): uzunmüddətli, məhsul-yönümlü iş (müsahibə, video, podkast); tədqiqat və təqdim etmə körpüsü ilə söz ehtiyatını və danışmaq həcmını artırır; motivasiyanı gücləndirir (Mammadova, 2024).
- Tapşırıq-yönümlü təlim (TBLT): “focus on meaning → focus on form” ardıcılığı, təkrarlanan tapşırıqlarla avtomatizasiya; qrammatikanın istifadəsində sabitlənməsi

(Littlewood, 1981; Richards & Rodgers, 2016).
Bu üçlüyün hibridi ənənəvi modellərə nisbətən daha yüksək transfer, özünəinam və kommunikativ çeviklik verir.

5.3. Rol oyunları, debatlar, situasiya tapşırıqları

Rol oyunları sosial rolları və nitq niyyətlərini (xahiş, etiraz, razılaşma) praktikləşdirir; debatlar arqumentasiya və replika bacarıqlarını inkişaf etdirir; situasiya tapşırıqları (məlumat boşluğu, problem-həll, qərarvermə) spontanlığı artırır. Effektiv dizayn prinsipləri:

1. Model + lüğət bankı (kollokasiyalar, funksional frazalar),
2. Aydın məqsəd və rol kartları,
3. Zaman məhdudiyəti (3–5 dəq. mikrovəzifələr),
4. Yenidən icra (repeat task) və mini-refleksiya.

Bu formatlar səhvdən qorxunu azaldır və diqqəti mənə mübadiləsinə yönəldir (Harmer, 2015; Salmanova, 2025).

5.4. Müəllimin rolu və davamlı geribildirim mexanizmləri

Müəllim fasilitator/dizayner kimi ehtiyacların diaqnostikasını aparır, diferensiallaşdırma və mərhələli dəstəklə (scaffolding) nitqi irəli daşır. Geribildirim:

- Anlıq şifahi korrektələr: recast, elicitation, clarification request (axıcılıq kəsmədən).
- Gecikdirilmiş rəy: fəaliyyət sonrası “nə işlədi / növbəti addım” tipli feedforward.
- Peer & self-assessment: meyar cədvəlləri, danışq yoxlama siyahıları (CEFR-tipli deskriptorlara bənzər).
- Analitik rubriklər: leksik diapazon, prosodiya, interaktivlik, dəqiqlik üçün ayrıca bandlar. Bu mexanizmlər motivasiyanı və şəffaf öyrənmə yolunu gücləndirir (Harmer, 2015; Brown, 2014).

5.5. Müasir tədris texnologiyalarının inteqrasiyası

Rəqəmsal alətlər (LMS, mobil tətbiqlər, səs-analiz proqramları, podkast studiyaları) dinləmə-tələffüz praktikasını artırır, fərdiləşdirməni mümkün edir və auditoriyadan kənar da ünsiyyət tezliyini çoxaldır (Biletska və b., 2021; Volchkova, 2018). AI-əsaslı fərdiləşdirmə özünüidarəetməni gücləndirə bilər, lakin passiv istehlak riskinə qarşı müəllim tərəfindən məqsəd-yönlü dizayn tələb edir (Babayev, 2025). Effektiv inteqrasiya üçün:

- Narrow listening siyahıları + shadowing;
- Asinxron səs jurnalı (həftəlik 1–2 dəq. danışq);
- Mikro-vəzifə platformaları (debate promptları, sürətli video-cavablar);

- Avtomatik transkript + özünü-korrektə.

Mikro-dizayn çərçivəsi (45–60 dəq.):

1. 5' Warm-up & model (funksional frazalar, kollokasiyalar)
2. 15' TBLT tapşırığı (cüt/qrup, məlumat boşluğu)
3. 10' Repeat task (axıcılıq artımı)
4. 10' Focus on form (seçilmiş struktur + drill)
5. 10' Performans + gecikdirilmiş rəy/peer rubrik

Bu çərçivə metodoloji amilləri və texnologiyanı vahid kommunikativ performans xəttində birləşdirir və ölçülə bilən danışıq irəliləyi yaradır (Richards & Rodgers, 2016; Harmer, 2015; Biletska və b., 2021).

6. Sosial-mühit amilləri və xarici dil mühitinin yaradılması

6.1. Dərsdə və dərsdənkənar fəaliyyətlərin inteqrasiyası

Şifahi nitqin davamlı inkişafı üçün auditoriya daxilində qurulan kommunikativ tapşırıqların **dərsdənkənar, real ünsiyyət mühitinə** ötürülməsi vacibdir. Effektiv inteqrasiya belə qurulur:

- **Flipped & task-cycle:** dərsdən əvvəl qısa video/podkast → dərsdə rol-oyunu/debat → dərsdən sonra 60–90 saniyəlik səs jurnalı (özünüdinləmə, mini-refleksiya).
- **Spiral dizayn:** eyni mövzu üzrə artırılan çətinlik dərəcəsi (3–2–1 speaking, ikinci icra/“repeat task”) axıcılığı artırır (Harmer, 2015; Richards & Rodgers, 2016).
- **Xidmət-öyrənmə (service learning) mikro-tapşırıqları:** kampus daxilində qısa sorğular, qonaq yönləndirmə ssenariləri, “micro-interview”lar – qısa, lakin real kommunikasiya yaradır.
- **Ölçülə bilən göstəricilər:** həftəlik danışıq dəqiqəsi, T-unit orta uzunluğu, düzgün kollokasiyaların sayı, intonasiya/ritm üzrə özünüqiymətləndirmə (Biletska və b., 2021; Volchkova, 2018).

6.2. Dil klubları, “Speaking corner”, “English day” və onlayn mübadilə

- Dil klubu formatı: həftəlik 45–60 dəq.; struktur: 10' warm-up frazalar + 20' mövzu debat/rol-oyunu + 10' mini-təqdimat + 10' gecikdirilmiş geribildirim. Klub üçün lüğət/kollokasiya bankı hazırlanır (Salmanova, 2025).
- Speaking corner: kampusun görünən məkanında müəyyən saatlarda “yalnız hədəf dildə danış” qaydası; qısa “prompt kartları”, taymer və rotasiya olunan fasilitator rolu.
- English day: həftədə/ayda bir gün işarələmə, afişa və etiketlərlə institusional dil mühiti; inzibati heyətin də sadə frazalarla iştirakını təşviq edir.

- Onlayn mübadilə/tandem: mövzu siyahısı, vaxt məhdudiyyəti və “pre-task lüğət”lə strukturlaşdırılmış görüşlər; pre-while-post ardıcılığı saxlanılır (Biletska və b., 2021).
- Gamifikasiya: bilet sistemi (participation tokens), “speaker of the week”, kollokasiya bingo – motivasiyanı yüksəldir (Mammadova, 2024).

6.3. Anadilli şəxslərlə ünsiyyətin rolu

Anadilli tərəfdaşla təmas **prosodiya**, **pragmatika** və **idiomatiklikdə** sıçrayış yaradır; lakin bu ünsiyyət **tapşırıq-yönümlü** olmalıdır:

- Hazırlıq: mövzuya məxsus frazalar, məqsəd və gözləntilər;
- Görüş: 2×10 dəq. qarşılıqlı sual-cavab + 5 dəq. “role-swap” (öyrənən mövzunu yönləndirir);
- Sonrakı mərhələ: “language diary”də 3 yeni kollokasiya + 1 intonasiya müşahidəsi; növbəti dərsdə qısa paylaşım.
İdiom/şivə müxtəlifliyi üçün anadilli modellərlə işləyərkən kontekstləşdirmə və parafraz strategiyaları öyrədilməlidir (Hajiyeva, 2024; 2025; Asadova, 2023; 2024).

6.4. Qrup işi və əməkdaşlıq mühiti

Müsbət interdependensiya və hesabatlılıq qurulmadan qrup işi səmərə vermir. Təvsiyə olunan çərçivələr:

- **Think–Pair–Share** və **Jigsaw**: hər kəsin danışıq payını təmin edir, məzmunu bölüşdürür (Littlewood, 1981).
- **Rolların rotasiyası**: fasilitator, zaman nəzarətçisi, dil müşahidəçisi (kollokasiya/intonasiya notları), təqdimatçı.
- **Şəffaf meyarlar**: leksik diapazon, prosodiya, qarşılıqlı-təsir, dəqiqlik üzrə 4-band rubrik; **peer & self-assessment** qısa çeklistlərlə (Harmer, 2015; Brown, 2014).
- **Psixoloji təhlükəsizlik**: əvvəl cütlüklərdə məşq → sonra qrup qarşısında çıxış; mikro-təriflər və konstruktiv feedback (Pashayeva, 2025).

6.5. Mühit quruculuğu üçün institusional addımlar

- **Mövzu təqvimi**: həftəlik mövzu (travel, study skills, workplace talk) üzrə klub/lesson/online mübadilə sinxronlaşdırılır.
- **Resurs bankı**: podkastlar, qısa videolar, dialog skriptləri, kollokasiya kartları – müəllimlər üçün paylaşım qovluğu.
- **Texnoloji dəstək**: səs-yazı platformaları, avtomatik transkript, mikro-məsləhət modulları; AI fərdiləşdirməsi məqsəd-yönlü dizaynla tətbiq edilir (Babayev, 2025; Biletska və b., 2021).

Praktik 4-həftəlik mikro-proqram (şifahi nitq üçün):

1-ci həftə: Speaking corner + “self-intro & small talk” (shadowing + 3–2–1)

2-ci həftə: Dil klubu – problem-həll debatları (repeat task + gecikdirilmiş rəy)

3-cü həftə: Onlayn tandem – “study/work routines” (language diary + kollokasiya bankı)

4-cü həftə: English day – mini-poster təqdimatları + rubriklə peer assessment

Bu sosial-mühit paketinin sistemli tətbiqi danışıq tezliyini, idiomatikliyi və prosodik dəqiqliyi artırır; nəticədə auditoriya ilə real dünya arasında dayanıqlı performans transferi formalaşır (Richards & Rodgers, 2016; Harmer, 2015; Biletska və b., 2021; Volchkova, 2018).

7. Nəticə

Aparılan elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr və praktik müşahidələr göstərir ki, xarici dildə şifahi nitqin inkişafı vahid mexanizm deyil, çoxamilli bir sistemdir: psixoloji (anxieteti, özünəinam, motivasiya), dilçilik (fonetika–prosodiya, leksik-kollokasiya, qrammatik sabitlik), metodoloji (CLT, TBLT, PBL və geribildirim modelləri) və sosial-mühit (autentik ünsiyyət imkanları, klub və tandem fəaliyyətləri) amilləri bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı təsirdə olan halqalar təşkil edir. Bu amillərin inteqrasiyası ritm-intonasiya ilə məna mübadiləsinin uyğunlaşdırılmasını, kollokasiya yönümlü leksik inkişafı və “focus on form”un kommunikativ tapşırıqların daxilində yer almasını tələb edir. Nəticə etibarilə, axıcılıq, anlaşılirlıq və pragmatik uyğunluq eyni anda və mərhələli şəkildə formalaşdırılmalıdır.

Bu çərçivədə müəllimin rolu həlledicidir: o, bilik ötürücüsündən daha çox fasilitator və dizayner kimi təhlükəsiz psixoloji iqlim yaradır, tapşırıqları ehtiyaclara görə diferensiallaşdırır, mərhələli dəstək (scaffolding) qurur və davamlı geribildirim (anlıq/ gecikdirilmiş, feedforward) vasitəsilə performansın sabit yüksəlişinə şərait yaradır. Mühit isə bu rolu tamamlayır: dərs–dərsdənkənar inteqrasiya, dil klubu və “speaking corner” formatları, onlayn mübadilə və anadilli modellərlə strukturlaşmış ünsiyyət şifahi praktikaya real kontekst qazandırır; rəqəmsal alətlər (səs jurnalları, shadowing, avtomatik transkript) isə məşq tezliyini və özünümonitorinqi artırır.

Kompleks yanaşma vacibdir: hər dərs dövründə qısa tələffüz/ prosodiya drillləri, mövzuya məxsus kollokasiyalar, tapşırıq-yönümlü danışıq, fokuslaşdırılmış dil mərhələsi və yenidən icra birlikdə planlaşdırılmalıdır. Gələcək tədqiqatlar üçün aşağıdakı istiqamətlər məqsəduyğundur:

- Uzunmüddətli (longitudinal) və qarışıq-metodlu tədqiqatlarla CLT–TBLT–PBL hibrid dizaynlarının şifahi performans təsirinin müqayisəsi;
- Prosodiya və kollokasiya müdaxilə paketlərinin (narrow listening + shadowing + 3–2–1 speaking) təsirinin müxtəlif səviyyələr və fənn kontekstlərində sınağı;
- Anadilin interferensiyasının (intonasiya, söz sırası, frazeologiya) mənbələrinin korpus və sinifdaxili məlumatlarla xəritələnməsi;
- Rəqəmsal/AI əsaslı fərdiləşdirmənin motivasiya, özünüidarəetmə və etik ölçülərinə dair empirik qiymətləndirmə;

- Şifahi çıxış üçün analitik rubriklərin (leksik diapazon, prosodiya, interaktivlik, dəqiqlik) lokal kontekstə uyğunlaşdırılması və etibarlılıq sınaqları.

Beləliklə, şifahi nitqin səmərəli inkişafı yalnız metod seçimi ilə deyil, psixoloji təhlükəsizlik + dilçilik hədəflərin dəqiqliyi + kommunikativ dizayn + sosial-mühit dəstəyinin sinxronlaşdırılması ilə mümkün olur. Bu sinxronlaşma təmin edildikdə, öyrənənlərin real ünsiyyətdə davamlı performans transferi və artan özünəinamı müşahidə edilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- Asadova, B. (2023). Phonetic fluidity in English pronunciation: Techniques for native-like articulation. *Norwegian Journal of development of the International Science*, 121, 81.
- Asadova, B. (2024). The Role of Collocations in English Language Teaching. *Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum*, 1(2), 9-19.
- Babayev, J. (2025). Algorithmic Autonomy or Dependence? A Mixed-Methods Study on AI Personalization and Self-Regulated Learning in Higher Education. *Journal of Azerbaijan Language and Education Studies*, 2(4), 32-39.
- Biletska, I. O., Paladieva, A. F., Avchinnikova, H. D., & Kazak, Y. Y. (2021). The use of modern technologies by foreign language teachers: developing digital skills. *Linguistics and Culture Review*, 5(S2), 16-27.
- Hajiyeva, B. (2024). Challenges in understanding idiomatic expressions. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*, 1(2), 67-73.
- Hajiyeva, B. (2025). Translating idioms and slang: Problems, strategies, and cultural implications. *Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum*, 2(2), 284-293.
- Kan, G. (2025). MODERN METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES: YESTERDAY AND TODAY. *Теоретические аспекты становления педагогических наук*, 4(4), 14-18.
- Karimli, G. (2025). Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication. FSP and Intonation. *Porta Universorum*, 1(4), 94-101.
- Mammadova, I. (2024). Motivational and Practical Frameworks for Teaching English to Weak Learners: An Empirical Study. *Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum*, 1(1), 30-38.
- Mohammed, R., & Bashier, T. (2025). Teaching English Collocations to Develop Saudi University Learners' Competence in Translation. *بسرديات*, 15(55), 125-148.
- Pashayeva, S. (2025). Individual Differences in Students' Learning Potential. *Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum*, 2(1), 242-249.
- Salmanova, S. (2025). Communicative Approach in Foreign Language Teaching: Advantages and Limitations. *EuroGlobal Journal of Linguistics and Language Education*, 2(1), 79-88.

Sandu, T. (2025). Collocations and their role in enhancing natural english expression. In *Роль образования в подготовке конкурентоспособных специалистов. Студенческие исследования* (pp. 266-270).

Volchkova, V. I. (2018). Use of modern information technologies in teaching foreign languages. *Наука и спорт: современные тенденции*, 19(2), 69-73.

Received: 10.10.2025

Revised: 12.10.2025

Accepted: 08.11.2025

Published: 11.11.2025